

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง ผลการสอนวาดภาพระบายสีที่มีต่อการแสดงออกทางด้านความรู้ความเข้าใจและทางด้านอารมณ์ของเด็กในมูลนิธิคุ้มครองเด็ก : กรณีเด็กที่ถูกล่วงเกินทางเพศ

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาผลการสอนวาดภาพระบายสีที่มีต่อการแสดงออกทางด้านความรู้ความเข้าใจและทางด้านอารมณ์ของเด็กในมูลนิธิคุ้มครองเด็ก

สมมติฐานการวิจัย

ผลสัมฤทธิ์ทางการวาดภาพที่มีต่อการแสดงออกทางด้านความรู้ความเข้าใจและทางด้านอารมณ์ หลังการเรียนตามแผนการสอนจะสูงกว่าก่อนการเรียน โดยมีระดับนัยสำคัญที่ .05

กลุ่มประชากร

กลุ่มประชากร ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ เด็กหญิงที่ถูกล่วงเกินทางเพศ ซึ่งอยู่ในความดูแลของมูลนิธิคุ้มครองเด็ก อายุ 9-12 ปีจำนวน 10คน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้ แบบทดสอบความรู้ความเข้าใจและด้านอารมณ์ด้วยการวาดภาพของซิลเวอร์ ทำการทดสอบก่อนเรียน และทำการสอนวาดภาพระบายสีตามแผนการสอนจำนวน 10 แผน แล้วทำการทดสอบหลังเรียน ด้วยแบบทดสอบชุดเดิมอีกครั้ง โดยผู้วิจัยเป็นผู้เก็บข้อมูลด้วยตัวเอง

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบทดสอบความรู้ความเข้าใจและด้านอารมณ์ด้วยการวาดภาพของซิลเวอร์ แผนการสอนวาดภาพระบายสีจำนวน 10 แผน และ แบบประเมินผลงาน

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง ผลการสอนวาดภาพระบายสีที่มีต่อการแสดงออกทางด้านความรู้ความเข้าใจ และทางด้านอารมณ์ของเด็กในมูลนิธิคุ้มครองเด็ก : กรณีเด็กที่ถูกล่วงเกินทางเพศ พบว่า เด็กที่เรียนตามแผนการสอนวาดภาพระบายสี มีผลสัมฤทธิ์ทางการวาดภาพที่มีต่อการแสดงออกทางด้านความรู้ความเข้าใจและทางด้านอารมณ์สูงกว่าก่อนเรียน เมื่อศึกษารายละเอียดจากแบบทดสอบย่อย การวาดภาพจากการคาดการณ์ การวาดภาพจากการสังเกต การวาดภาพจากจินตนาการ พบว่ามีคะแนนหลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียน โดยผลการวิจัยมีดังนี้

ผลสัมฤทธิ์ทางการวาดภาพที่มีต่อการแสดงออกทางด้านความรู้ความเข้าใจ

ความแตกต่างของผลสัมฤทธิ์ทางการวาดภาพในด้านความรู้ความเข้าใจ พบว่า คะแนนจากการทดสอบหลังเรียนของกลุ่มประชากร ($\bar{X} = 29.60$) สูงกว่าคะแนนจากการทดสอบก่อนเรียน ($\bar{X} = 22.90$) เมื่อทดสอบความแตกต่างของค่าเฉลี่ยโดยการทดสอบค่าที (t-test) แล้วปรากฏว่าแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05

ผลสัมฤทธิ์ทางการวาดภาพที่มีต่อการแสดงออกทางด้านอารมณ์

ความแตกต่างของผลสัมฤทธิ์ทางการวาดภาพในด้านอารมณ์ พบว่า คะแนนจากการทดสอบหลังเรียนของกลุ่มประชากร ($\bar{X} = 3.90$) สูงกว่าคะแนนทดสอบก่อนเรียน ($\bar{X} = 2.90$) เมื่อทดสอบความแตกต่างของค่าเฉลี่ยโดยการทดสอบค่าที (t-test) แล้วปรากฏว่าแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05

เมื่อศึกษาในรายละเอียดจากแบบทดสอบย่อย 3 รายการพบว่า

1. แบบทดสอบวาดภาพจากการคาดการณ์ มีค่าเฉลี่ยของคะแนนทดสอบหลังเรียนของกลุ่มประชากร ($\bar{X} = 10.10$) สูงกว่าค่าเฉลี่ยของคะแนนทดสอบก่อนเรียน ($\bar{X} = 7.60$) เมื่อทดสอบความแตกต่างของค่าเฉลี่ยโดยการทดสอบค่าที (t-test) แล้วปรากฏว่าแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05
2. แบบทดสอบการวาดภาพจากการสังเกต มีค่าเฉลี่ยของคะแนนทดสอบหลังเรียนของกลุ่มประชากร ($\bar{X} = 9.70$) สูงกว่าค่าเฉลี่ยของคะแนนทดสอบก่อนเรียน ($\bar{X} = 7.90$) เมื่อทดสอบความแตกต่างของค่าเฉลี่ยโดยการทดสอบค่าที (t-test) แล้วปรากฏว่าแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05
3. แบบทดสอบการวาดภาพจากจินตนาการ มีค่าเฉลี่ยของคะแนนทดสอบหลังเรียนของกลุ่มประชากร ($\bar{X} = 9.80$) สูงกว่าค่าเฉลี่ยของคะแนนทดสอบก่อนเรียน ($\bar{X} = 7.60$) เมื่อทดสอบความแตกต่างของค่าเฉลี่ยโดยการทดสอบค่าที (t-test) แล้วปรากฏว่าแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05

การอภิปรายผลการวิจัย

ผลสัมฤทธิ์ทางการวาดภาพที่มีต่อการแสดงออกทางด้านความรู้ความเข้าใจและทางด้านอารมณ์ ผลการวิจัยพบว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการวาดภาพที่มีต่อการแสดงออกทางด้านความรู้ความเข้าใจและทางด้านอารมณ์ก่อนและหลังเรียน มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งแต่ละด้านมี ดังนี้

1. ผลสัมฤทธิ์ทางการวาดภาพที่มีต่อการแสดงออกทางด้านความรู้ความเข้าใจ ก่อนเรียนและหลังเรียนพบว่ามีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ.05 เพราะว่า การสอนวาดภาพระบายสีเป็นกระบวนการที่สำคัญอย่างยิ่งที่จะให้การเรียนรู้เป็นไปตามความมุ่งหมายวัตถุประสงค์ที่วางไว้ และทำให้เด็กได้รับความรู้และความเข้าใจ มีทักษะความชำนาญในเนื้อหานั้น ๆ มากขึ้น ซึ่งก่อให้เกิดทัศนคติที่ดีต่อสิ่งที่เรียนรู้ และนำความสามารถที่เกิดขึ้นมาพัฒนาตัวเองได้ โดยเฉพาะกิจกรรมทางด้านศิลปะ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องมีการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ให้แก่เด็ก

เพราะศิลปะมีความสำคัญในการส่งเสริมเด็กให้มีพัฒนาการทั้งด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ สังคมได้อย่างกว้างขวางที่สุด และยังเป็นสิ่งที่กระตุ้นการแสดงออก ในภาวะต่าง ๆ ที่มีอยู่ในตัวเด็กให้ผู้อื่นได้เห็นและเข้าใจเมื่อกล่าว เด็กที่ถูกล่วงเกินทางเพศในมูลนิธิคุ้มครองเด็ก ซึ่งเป็นกลุ่มประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ สุวพัทธ์ เวศมวิบูลย์, (2539) ได้กล่าวถึงลักษณะของเด็กกลุ่มนี้ว่า การถูกล่วงเกินทางเพศจะก่อให้เกิดผลกระทบทั้งทางร่างกายและจิตใจ ในบางรายอาจจะส่งผลกระทบไปเป็นเวลายาวนาน เช่น ภาวะตื่นเครียดในใจ ปัญหาด้านการเรียนรู้ การสอนวาดภาพระบายสีจึงเป็นวิธีการหรือกระบวนการหนึ่งที่จะช่วยให้เด็ก ได้สามารถเรียนรู้และผ่อนคลาย ภาวะต่าง ๆ ที่อยู่ในตัวเด็กออกมา อีกทั้งยังสามารถกล่อมเกลापฏติกรรมบางอย่างที่เป็นปัญหาของเด็กได้ และส่งเสริมให้เด็กมีพัฒนาการที่ดี ซึ่งสอดคล้องกับประสาร มาลากุล ณ. อยุธยา (2523) ที่กล่าวว่ากิจกรรมต่าง ๆ ทางศิลปะนั้นมีคุณค่าในทางบำบัดได้ด้วย คือ ช่วยให้เด็กได้ระบายอารมณ์ที่เคร่งเครียด เป็นการผ่อนคลายอารมณ์ต่าง ๆ เช่น โกรธ กลัว และวิตกกังวล ช่วยขจัดความรู้สึกด้อยค่า ไม่สมปวารณา ขาดความมั่นใจ และยังช่วยให้ผู้อื่นเข้าใจปัญหาและความต้องการของเด็กได้เป็นอย่างดี

การจัดกิจกรรมการสอนวาดภาพระบายสี มีหลากหลายแนวทาง ซึ่งแต่ละวิธีการจะมีลักษณะที่แตกต่างกัน ผู้สอนจำเป็นต้องคำนึงถึงลักษณะของผู้เรียน ในกลุ่มเด็กที่ถูกล่วงเกินทางเพศ ผู้วิจัยเลือกแนวทางการสอนที่ยึดนักเรียนเป็นศูนย์กลาง เนื่องจากลักษณะเฉพาะของเด็กกลุ่มนี้จากการศึกษา และเก็บข้อมูลของมูลนิธิคุ้มครองเด็ก (2538-2539) โดยภาพรวมจะมีปัญหาทางด้านพฤติกรรม และทางด้านอารมณ์ เช่น การปรับตัวยาก มีอารมณ์รุนแรง คิดมากรู้สึกตัวเองมีปมด้อย ฯลฯ ฉะนั้นการใช้วิธีให้แสดงออกโดยอิสระ จึงเป็นวิธีที่เปิดโอกาสให้เด็กได้มีอิสระเสรีในการทำงาน ได้ปลดปล่อยและเปลือดเปลื่น โดยผู้สอนกำหนดกรอบกว้าง ๆ ในการทำงาน เช่น กำหนดหัวข้อที่เด็กสนใจ กำหนดสื่อหรือวัสดุในการทำงานที่เด็กมีความถนัด ซึ่งจะทำให้เด็กได้มีส่วนร่วมในกระบวนการมากขึ้น เด็กจะคิดแก้ปัญหาการทำงานด้วยตัวของเขาเอง สิ่งเหล่านี้ที่เกิดขึ้นในระหว่างการสอนหรือกระบวนการทำงาน จึงเป็นสิ่งที่ส่งเสริมและพัฒนาด้านต่าง ๆ ในตัวเด็กทั้งสิ้นและผู้สอนจำเป็นต้องคอยกระตุ้นการทำงานของเด็กลดเวลา การสร้างความประทับใจ การที่เด็กเกิดความไวใจในตัวผู้สอนนั้นมีส่วนสำคัญ ซึ่งจะเป็นแรงเสริมให้เด็ก สนใจและมีความกระตือรือร้นในการทำงาน ช่วยให้กระบวนการเรียนรู้เป็นไปตามเป้าหมาย การจัดสภาพแวดล้อมที่ดี รวมถึงวัสดุอุปกรณ์ในการทำงานศิลปะ ที่เด็กมีความถนัด ก็มีส่วนเอื้ออำนวยต่อบรรยากาศในการเรียนรู้ทั้งสิ้น ซึ่ง เกษร ธิตะจारी, 2543 กล่าวไว้ว่า การสอนศิลปะสำหรับเด็ก

พิเศษ ต้องคำนึงถึง ด้านเนื้อหาซึ่งจะสอนเหมือนเด็กทั่วไป แต่ด้านการสอนต้องใช้เทคนิคและวิธีการสอนที่แตกต่าง โดยต้องสอนให้เหมาะสมกับสภาพและปัญหาของเด็กแต่ละประเภทและแต่ละบุคคล การจัดกิจกรรมก็ต้องจัดให้เหมาะสมกับความสามารถ และ ด้านการจัดสภาพแวดล้อมทางการเรียน ก็ใช้หลักจิตวิทยาในการกระตุ้นหรือทำให้ผู้เรียนเกิดการอยากเรียนรู้ และเกิดความผูกพันกับงานที่ทำ เช่น การวาดภาพ การใช้สีระบายภาพ เด็กที่มีปัญหาทางอารมณ์ จะมีสมาธิสั้น การสร้างสภาพแวดล้อมทางจิตวิทยาจะช่วยให้การทำงานได้นานขึ้นหรือการผูกพันกับงาน การสร้างความประทับใจให้กับผู้เรียน ก็เป็นหลักจิตวิทยาอย่างหนึ่ง ที่ทำให้ผู้เรียนมีกำลังใจในการทำงานและมีความเชื่อมั่นในตนเองมากขึ้นและ การยอมรับในความสามารถ การให้อิสระในการแสดงออกเช่นเดียวกับเด็กปกติทั่วไป จะช่วยลดปมด้อยของตัวเอง ฉะนั้น ศิลปะเป็นวิชาหนึ่งที่เด็กทุกๆประเภทสามารถเรียนได้ เพราะมีหลายอย่างหลายประเภทที่เด็กแสดงออกได้อย่างอิสระ เป็นการระบายความรู้สึกที่อยู่ภายในออกมา เช่น การวาดภาพ การระบายสี การประดิษฐ์ การปั้น การพิมพ์ ซึ่งเด็กทุกคนสามารถทำได้ ศิลปะก็เป็นยาชนิดหนึ่งที่ใช้บำบัดคนไข้ที่ป่วยทางกาย ทางใจ ด้วยการลงมือปฏิบัติ เมื่อผลิตเพลินก็ทำให้หลงลืมความเจ็บป่วย และเมื่อทำได้อีกก็สร้างความพึงพอใจและเกิดความผูกพัน การสร้างสรรค์ก็จะบังเกิดขึ้น ศิลปะไม่เป็นพิษเป็นภัยแก่ใคร มีแต่จะช่วยให้เกิดความสุขและความภาคภูมิใจ ซึ่งสอดคล้องกับ เคนและโคล (Cane, 1951, Cole, 1940 อ้างถึงใน พรจิตร์ ธนจิตศิริพงศ์ ,2543) ที่กล่าวว่า ในขณะที่มีการพัฒนากระบวนการศิลปะในด้านสุขภาพจิตนั้น นักการศึกษาก็ได้พยายามค้นหาคุณค่าของการแสดงออกทางศิลปะอย่างอิสระในโรงเรียน ต่างลงความเห็นว่าเป็นส่วนสำคัญในการศึกษาสำหรับเด็ก เป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาสุขภาพ รวมทั้งพัฒนาการรับรู้และความรู้สึกที่ดี นอกจากนี้ นักศึกษาบางท่าน ยังมีความเห็นว่าการแสดงออกอย่างสร้างสรรค์ ช่วยให้เด็กสามารถจัดการกับความขงใจ และเกิดความเข้าใจในตนเองได้

การสอนวาดภาพระบายสีแก่เด็กที่ถูกล่วงเกินทางเพศ จะมีส่วนช่วยให้เด็กเกิดการเรียนรู้ ประสบการณ์ต่างๆที่ได้จากกิจกรรมทางศิลปะ อีกทั้งเด็กยังใช้กระบวนการทำงานศิลปะเพื่อสื่อสาร อารมณ์ ความรู้สึก ความคิดต่างๆที่มีอยู่ในตัวเด็กให้ปรากฏออกมาเป็นรูปธรรม เกิดความภูมิใจและเรียนรู้ตัวเองมากขึ้น การทำงานศิลปะอย่างต่อเนื่องจะทำให้เด็กเกิดความชำนาญและสามารถสร้างลักษณะเฉพาะตัวขึ้นมาได้ ซึ่งผู้สอนต้องคอยแนะนำและส่งเสริมกระตุ้นให้เกิดบรรยากาศการเรียน รู้ที่เอื้อต่อการพัฒนาทางด้านจิตใจและทางสติปัญญาอย่างสม่ำเสมอ

2. ผลสัมฤทธิ์ทางการวาดภาพที่มีต่อการแสดงออกทางด้านอารมณ์พบว่ามีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ.05 เพราะว่าการสอนวาดภาพระบายสีที่สอดคล้องกับธรรมชาติของเด็กเป็นสิ่งสำคัญ และเป็นตัวกระตุ้นภาวะอารมณ์ในตัวเด็ก ซึ่งทำให้ประสบความสำเร็จตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ แสดงให้เห็นว่าภาวะทางด้านอารมณ์ของกลุ่มประชากรพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้น ซึ่งเป็นผลจากการที่เด็กได้มีกิจกรรมวาดภาพระบายสี เด็กทั้งหมดมีความพึงพอใจที่จะเข้าร่วมกิจกรรมทุกครั้งที่มีการสอนวาดภาพระบายสี ตลอดเวลาที่ผู้วิจัยทำการเก็บข้อมูลจะพบว่าเด็กส่วนใหญ่ขาดความมั่นใจในตัวเองจะมีการถามตลอดเวลาว่า สิ่งนั้นทำได้ไหม วาดรูปนี้ได้หรือเปล่า เด็กส่วนใหญ่จะมีสมาธิสั้น ในบางรายจะมีอารมณ์หงุดหงิดในกรณีที่วาดรูปไม่ได้ อย่างไรก็ตามแต่เมื่อมีการทำกิจกรรมทางศิลปะอย่างต่อเนื่องพบว่า เด็กจะเริ่มทำงานได้นานขึ้น มีความมั่นใจมากขึ้น การสอนวาดภาพระบายสีมีกระบวนการในการทำงานที่สามารถให้เด็กได้เรียนรู้ วิธีการ ได้ทดลองค้นหาสิ่งใหม่ๆตลอดเวลา เมื่อกล่าวถึงลักษณะของเด็ก สุวพัทตร์ เวศนวิบูลย์ (2539) กล่าวถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อตัวเด็ก ทั้งทางร่างกาย และจิตใจ เช่น การเกิดบาดแผลหรือบาดเจ็บจากการใช้กำลัง ส่วนทางด้านจิตใจ ซึ่งส่งผลกระทบที่ยาวนานกว่า เกิดเป็นบาดแผลทางจิตใจ เช่น ความสับสนในบทบาทพฤติกรรมของตัวเอง เกิดความกลัวและวิตกกังวล รู้สึกตัวเองด้อยค่า เกิดความแค้นและไม่ไว้ใจใคร เนื่องจากถูกบุคคลที่ตัวเองไว้ใจทำร้าย สิ่งเหล่านี้จะนำไปสู่ความเบี่ยงเบนทางพฤติกรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมทางด้านการศึกษา พฤติกรรมทางด้านอารมณ์ ภาวะซึมเศร้า พฤติกรรมก้าวร้าว เป็นต้น จึงกล่าวได้ว่า การวาดภาพระบายสีมีส่วนในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมต่างๆ ที่ถดถอยในตัวเด็กให้ดีขึ้นได้ ทั้งทางด้านสติปัญญาและทางด้านอารมณ์ โดยเฉพาะเด็กที่ถูกล่วงเกินทางเพศ ซึ่งมีลักษณะดังกล่าวข้างต้นและส่งผลกระทบต่อพัฒนาการทางสติปัญญาและอารมณ์ โดยตรง นักการศึกษา นักจิตวิทยาหลายท่านมีความเห็นสอดคล้องกันว่าความรู้ความเข้าใจ ซึ่งเป็นกระบวนการทางปัญญามีความสัมพันธ์กับอารมณ์ บุคคลที่มีอารมณ์ไม่เหมาะสม จะมีกระบวนการทางปัญญาที่ไม่มีประสิทธิภาพหรือมีความรู้ความเข้าใจที่ไม่เหมาะสม หากสามารถแก้ไขกระบวนการทางปัญญาให้มีประสิทธิภาพและมีความคิดที่เหมาะสมแล้ว ก็ย่อมจะสามารถพัฒนาอารมณ์ได้ การทำกิจกรรมทางศิลปะนั้นก็มีกระบวนการที่สำคัญต่างๆที่เอื้อต่อการพัฒนาเด็กในทุกๆด้าน ซึ่ง ปิยฉัตร เรืองวิเศษ ฟินนี่, อ้างอิงจาก American Art Therapy Association, Inc. News Letter, 1979) กล่าวว่า การใช้กิจกรรมทางศิลปะไม่ว่าจะเป็นไปในรูปแบบตามทฤษฎีเพื่อส่งเสริมการศึกษา การเสริมสร้างความเข้าใจในบทบาทของตนเองทางด้านความคิดและสติปัญญา การสื่อสารสัมพันธ์ หรือ

ทฤษฎีอื่นๆที่จะนำไปสู่การลดความขัดแย้ง ล้วนเสริมสร้างความตระหนักในตนเอง ส่งเสริมทักษะในการเข้าสังคม การควบคุมความประพฤติ การแก้ปัญหา การลดความหวั่นเกรง ความเครียด การช่วยให้เข้าใจถึงสภาวะความเป็นจริง และการเสริมสร้างความมั่นใจในตนเองทั้งสิ้น

การแสดงออกทางด้านความรู้ความเข้าใจ และทางด้านอารมณ์โดยการวาดภาพระบายสี จึงเป็นสิ่งที่ช่วยให้เด็กได้แสดงออกถึงภาวะเหล่านี้ให้ปรากฏชัดเจนขึ้น และทำให้เกิดการเรียนรู้ทั้งตัวเด็กเองและผู้อื่นในอันที่จะทำความเข้าใจให้ความช่วยเหลือ และส่งเสริมพัฒนาได้อย่างเหมาะสมซึ่งสอดคล้องกัน สมพร รอดบุญ (2525) กล่าวว่า การวาดภาพระบายสีของเด็กสามารถสะท้อนให้เห็นถึงภาวะอารมณ์ตลอดจนความรู้สึกที่มีผลกระทบในด้านต่าง ๆ ของเด็ก และรูดอล์ฟ (1975) ยังกล่าวอีกว่าภาพวาดของเด็กมีความหมายในตัวเอง สามารถสะท้อนถึงความเจริญเติบโตของเด็กในวัยต่าง ๆ และยังทำให้เด็กเรียนรู้ที่จะสร้างจินตนาการตามความหวัง สร้างความฝัน แสดงความรักในภาพต่าง ๆ ทำให้เด็กมีความนึกคิด มีจินตนาการและความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องตามวุฒิภาวะและพัฒนาการต่าง ๆ อยู่ในความเป็นจริงของสังคม

ในการจัดกิจกรรมศิลปะสำหรับเด็กกลุ่มนี้ ได้รับความร่วมมือและอำนวยความสะดวกเป็นอย่างดีจากมูลนิธิคุ้มครองเด็ก ซึ่งทางมูลนิธิฯเห็นความสำคัญและส่งเสริมให้มีการจัดกิจกรรมทางศิลปะสำหรับเด็กเหล่านี้ จึงทำให้การวิจัยสามารถดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพและสิ่งที่สำคัญที่ ผู้วิจัยจำเป็นจะต้องคำนึงถึงปัจจัยอื่น ๆ เช่น ความพร้อมในตัวเด็ก การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างตัวเด็ก กับผู้สอน บรรยากาศในการทำงานและการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อเจ้าหน้าที่ทุกคนในองค์กร รวมทั้งกระบวนการและกิจกรรมที่เหมาะสมอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะทำให้เด็กสามารถฝึกฝนและพัฒนาภาวะทางการเรียนรู้และภาวะอารมณ์ของตัวเองได้ และสิ่งที่แสดงออกมาโดยผ่านศิลปะ จึงเป็นสื่อทำให้ผู้อื่นมองเห็นและเข้าใจความรู้สึกนึกคิดและปัญหาต่าง ๆ อันจะนำไปสู่การช่วยเหลือให้เด็กได้พัฒนาทั้งทางร่างกาย สังคม อารมณ์ สติปัญญา ไปสู่สภาวะปกติได้ต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะที่ได้จากการทำวิจัย

ตลอดระยะเวลาที่ผู้วิจัยเข้าไปเก็บรวบรวมข้อมูลและทำการวิจัยกรณีศึกษาในมูลนิธิฯ มีข้อเสนอแนะที่น่าสนใจ ดังนี้

1.1 การศึกษาลักษณะเฉพาะและธรรมชาติของเด็กก่อนทำการวิจัย เป็นสิ่งสำคัญเนื่องจากการสร้างความคุ้นเคย ความเป็นมิตร ความไว้วางใจที่เด็กมีต่อผู้วิจัยจะเป็นผลดีต่อการให้ความร่วมมือในการทำวิจัยให้ดำเนินไปด้วยดี ในการทำวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้สร้างพื้นฐานความคุ้นเคยด้วยการเป็นครูอาสาสมัครจัดกิจกรรมศิลปะทุกวันอาทิตย์เป็นเวลา 2 ปี

1.2 การปฏิบัติการสอนนอกเหนือจากกิจวัตรประจำวันของเด็ก ในบางครั้งมีผลให้เด็กรู้สึกอ่อนล้า รวมทั้งมีสิ่งเร้าอื่นๆ อันทำให้กิจกรรมการสอนต้องล่าช้าไม่ได้ผลเท่าที่ควร

1.3 การให้ความเป็นอิสระ และสมัครใจในการปฏิบัติงาน เป็นผลดีต่อการปฏิบัติงาน และช่วยให้เกิดบรรยากาศที่ดี

1.4 การที่มูลนิธิคุ้มครองเด็ก ให้ความสำคัญและส่งเสริมให้มีกิจกรรมทางศิลปะ เป็นส่วนช่วยให้การดำเนินการวิจัย เป็นไปอย่างราบรื่นและมีประสิทธิภาพ

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรมีการศึกษาและจัดกิจกรรมศิลปะศึกษา อย่างต่อเนื่องแก่เด็กที่ถูกส่งเกินทางเพศ ในทุกๆ สถานที่ให้ความดูแลเด็กกลุ่มนี้ เพื่อให้เด็กมีโอกาสและสามารถแสดงออกถึงภาวะต่างๆ ที่อยู่ในใจเด็ก ซึ่งช่วยให้ผู้เกี่ยวข้องได้ทราบและเข้าใจในตัวเด็ก อันจะนำไปสู่การช่วยเหลือเด็กได้อย่างถูกต้อง

2.2 ควรมีการศึกษาการจัดกิจกรรมศิลปะศึกษา ประเภทอื่นๆ ที่หลากหลายให้แก่เด็ก เพื่อส่งเสริมพัฒนาการด้านต่างๆ ให้กับเด็กอีกทางหนึ่ง

2.3 วิธีการจัดกิจกรรมศิลปะศึกษา ควรมีการทำงานร่วมมือกันระหว่างนักศิลปะศึกษา และนักจิตวิทยา เพื่อช่วยจัดกิจกรรมศิลปะและวิธีการวิเคราะห์ผลงานให้ละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น

2.4 ควรมีการศึกษาวิจัยการจัดกิจกรรมศิลปะศึกษา สำหรับเด็กที่มีปัญหาทางอารมณ์ในกลุ่มอื่นๆ เพื่อเป็นแนวทางในการช่วยเหลือเด็กต่อไปในอนาคต